

TOESPRAAK EKKLESIA AMSTERDAM zondag 6 mei 2018

Bram Grandia

'Verzet' was dit jaar het thema op 4 en 5 mei. De directeur van het NIOD, Frank van Vree, schreef een essay bij dit thema met als titel 'Verzet als voorbeeld'. Hij schrijft: 'Neem de schrijver en criminoloog J.B. Charles, pseudoniem van Willem Nagel, tijdens de oorlog een actief verzetsman, die in beweging kwam toen de eerste maatregelen tegen zijn Joodse medeburgers werden genomen. "Ik verdom het" - in die uitroep lag voor Nagel de essentie van de verzetsdaad: het moment waarop het genoeg was geweest en hij het heft in eigen hand nam. Hij deed dit niet uit liefde voor allerlei verheven waarden, maar omdat zijn geweten het hem vroeg - het geweten, "die hoogstpersoonlijke intellectuele en ethische bloedvaten en kringspieren".'

'Ik verdom het'. In die sfeer komen we ook in het begin van het bijbelboek Exodus. Daarin schildert de schrijver de onderdrukking van de Hebreeën in Egypte. De Farao gedraagt zich als een voorloper van Hitler. Bang voor de migranten gaat de Farao over tot een meedogenloze bevolkingspolitiek. Hij laat de mannen keihard werken, hij maakt hen tot slaven. Het helpt niet. Hoe harder hij het volk onderdrukt, hoe sterker het groeit. Dan gebiedt de Farao, die in Exodus geen naam krijgt, de twee vroedvrouwen met de mooie namen Sifra, 'Schoonheid', en Pua, 'Meisje', om de Hebreeuwse jongetjes bij de geboorte te doden. Bevel is bevel. Ze moeten wel. Dan staat er in de tekst: 'Maar de vroedvrouwen hadden ontzag voor God en deden niet wat de koning van Egypte tot hen gesproken en gezegd had: ze lieten de kinderen leven' (Exodus 1:17). Anders gezegd: ze verdomden het de doodsorders van Farao uit te voeren. Dat werd natuurlijk bekend. De koning roept zijn vroedvrouwen op het matje. Waarom doen jullie niet wat ik jullie zeg? Wat nu? Eerlijk zijn en zeggen: 'Koning, we houden God hoger dan u', betekent kiezen voor de dood. Als zij dood zijn, zal de koning ongetwijfeld andere gehoorzame vroedvrouwen aanstellen. De vroedvrouwen zijn creatief: 'Koning, het is bij de konijnen af, die vrouwen. Ze hebben al gebaard voordat wij er zijn. Ze zijn heel anders dan de Egyptische vrouwen.' Dat vond de Farao ook en de vroedvrouwen bevestigden die visie. Een humoristisch leugen om bestwil.

Al eeuwenlang is er binnen de Joodse bijbeluitleg een discussie of het nu gaat om Hebreeuwse vroedvrouwen of om de vroedvrouwen van de Hebreeën. Zo kun je het ook vertalen. De Septuagint - de Griekse vertaling van het Eerste Testament - doet dat. Dan kunnen het Egyptische vroedvrouwen zijn. Die marginale traditie is terug te vinden. De namen van Sifra en Pua zijn te vinden op middeleeuwse lijsten van rechtvaardige vrouwen uit de volkeren, naast de namen van bijvoorbeeld Rachab en Rut. Er is alles aan gedaan in de overlevering om van deze twee vroedvrouwen rechtvaardige Joodse vrouwen te maken. Sifra en Pua zouden codenamen zijn voor Jochebed, de moeder van Mozes, en Mirjam, het zusje van Mozes. Dat staat nergens. Sifra en Pua, sterke Hebreeuwse vrouwen die de Farao voor schut zetten. In de marge van de Joodse Schriftuitleg blijft de discussie tot vandaag levend. Er zijn er die zeggen: deze vrouwen, deze geboortehulpsters - zoals Martin Buber hen noemt - zijn al of niet tot het Jodendom bekeerde vrouwen uit de volkeren. Ook daarover geen woord in de tekst. Er zijn vandaag Joodse uitleggers die zich afvragen waarom die traditie van Egyptische vroedvrouwen zo verdonkeremaand is. Ik vermoed ter wille van het heldere onderscheid tussen Egyptische onderdrukkers en Hebreeuwse onderdrukten. Het is juist - met dank aan

Leonard Cohen - dat door de scheur in dit op het eerste gezicht heldere onderscheid het licht binnenkomt ('there is a crack in everything that's how the light gets in').

Ik houd het op Egyptische vroedvrouwen. Binnen het 'bevel is bevel'-systeem van de Farao zijn het de twee Egyptische geboortehelpsters Sifra en Pua die het verdommen om de Farao te gehoorzamen. Ze hebben ervoor gekozen om hun Hebreeuwse mede-vrouwen te helpen een kind op de wereld te zetten. 'Geboortehelpster' zijn is de kern van hun beroep. Kinderen doden staat daar haaks op. Twee vrouwen die kiezen voor het leven. Zij krijgen van God een huis, een toekomst, nageslacht.

Twee rechtvaardigen zoals die professor Nagel. Ik denk vandaag ook aan de recent overleden 107 jaar oude Johan van Hulst die als directeur van de Hervormde Kweekschool in Amsterdam samen met Gezina van der Molen (de oprichtster van dagblad *Trouw*) en anderen honderden Joodse baby's en kinderen uit de Hollandse Schouwburg via de naburige tuin van de kweekschool in vrijheid brachten. Met groot gevaar voor eigen leven. In april 1945 werd de ondergedoken Van Hulst bij verstek ter dood veroordeeld voor het redden van Joodse kinderen. Die verzetsverhalen kunnen we niet vaak genoeg vertellen. Geloven in de God van het leven betekent ongehoorzaam zijn aan de tirannen van de dood. Sifra en Pua, Egyptische medewerksters van de God van het leven. Tegenspeelsters van Farao.

Als het om die gehoorzaamheid gaat en de kritiek op blinde gehoorzaamheid, denk ik aan Dorothee Sölle die een kleine vijftig jaar geleden haar boek *Fantasie en gehoorzaamheid* schreef met daarin vlijmscherpe kritiek op een christelijk gehoorzaamheidssysteem waar Duitse christelijke nazi's zich op beriepen. Ze noemt Rudolf Höss, de kampcommandant van Auschwitz, die als kind geleerd heeft zich nederig en eerbiedig te gedragen tegenover alle volwassenen. Alles wat zij zeiden, was goed. Die opvoedingsprincipes hebben zijn leven bepaald. Sölle benadrukt dat de mens niet overgeleverd wordt aan de eisen van een tiran. De mens heeft een eigen verantwoordelijkheid. Gehoorzaamheid hangt in de bijbel altijd samen met recht doen. Ontzag hebben voor de God van het leven, betekent 'nee' zeggen tegen de machten van de dood. Door de hele geschiedenis heen zijn er vrouwen en mannen zoals Sifra en Pua. Ik denk aan Rosa die niet opstond in de bus. Ik denk aan vele verzetsvrouwen in Nederland die meer en meer ontdekt worden en een naam krijgen: Jacoba van Tongeren, Hannie Schaft, Truus Menger en al die vrouwen die thuis voor Joodse onderduikers hebben gezorgd.

'Geef vrijheid door' is het overkoepelend thema van het Nationaal 4 en 5 mei Comité. Over welke vrijheid gaat het dan? Recent schreef Stevo Akkerman een scherpe column in *Trouw* over een nieuw vrijheidsbegrip. Hij hekelt de vrijheid in Deventer om van de synagoge een foodhall te maken. Hij hekelt de laksheid van het gemeentebestuur dat zich formeel opstelt en zich niet inzet voor behoud van de synagoge voor de gedecimeerde Joodse bevolking van Deventer. Hij gaat van Deventer naar Rotterdam en schrijft: *Over naar Rotterdam, de stad waar in 1940 een gat in werd geslagen. Donderdag zal de gemeenteraad daar vastleggen dat het niet de bedoeling is op 4 mei 's avonds te gaan winkelen. De ondernemers in het centrum hadden dat wel graag gewild, maar deze koopavond wordt per gemeentelijke verordening geschrapt. Het is, vrees ik, veelzeggend dat het überhaupt zover moest komen, en de verklaring daarvoor werd nergens beter verwoord dan in een stuk van de Rotterdamse D66-jongeren. Zij pleitten vóór koopavond op Dodenherdenking omdat dat 'juist laat zien dat deze verworven vrijheid heeft geleid tot de open samenleving van nu'. Ziedaar wat onze vrijheid dreigt te worden. Een vrije markt, permanent geopend.*

Ik hoorde In Doesburg op 4 mei een gedicht van Gerrit Achterberg over de dodenherdenking. Ik lees de eerste regels:

*De collaborateurs, de snorkers van vandaag,
allang weer aan de macht, op jacht naar geld en goed,
zouden uit winstbejag die dag van goed en bloed
het liefst verdonkeremanen, kregen zij hun zin.*

Dat leek in Rotterdam even te gebeuren. Het is aan ons om alert te zijn als vrijheid zo misbruikt wordt. Vrijheid gaat om bevrijding uit het slavenhuis Egypte/Mitsraïm, Angstland. De tekst uit Exodus 1 eindigt met het bevel van de Farao aan zijn hele volk om de jongetjes te doden. Dat loopt niet goed af. Of toch? Sifra en Pua hebben positie gekozen en 'nee' gezegd. Er volgen er meer. Ik denk aan de regels uit het gedicht 'Iemand stelt de vraag' van Remco Campert over verzet dat niet met grote woorden, maar met kleine daden begint. Jezelf een vraag stellen, daarmee begint verzet en dan die vraag aan een ander stellen. De slotregels zijn: *Iemand droomt niet meer, iemand richt zich op, iemand is voor altijd wakker, iemand stelt de vraag, iemand verzet zich en dan nog iemand en nog iemand en nog.* Ze hebben 'nee' gezegd tegen de doodsorte. Ze hebben 'ja' gezegd tegen de God van het leven.

In zijn artikel 'Het godengevecht om de mens' schrijft de - in 1983 overleden - Amsterdamse dominee Kleijs Kroon: 'De geschiedenis werd "gemaakt" door de Faraonen en hun aanzienlijken: een smalle top op een onafzienbare brede basis van miljoenen onaanzielijken en ongeziene. Maar juist zulk een groep van óngeziene en ónbekende heeft zichzelf eenmaal als inzet gevoeld van een beslissend godengevecht om het mens-zijn! Het was een gevecht tussen de God der gerechtigheid en de on-God van het onrecht. Een nietig stukje gevecht van een nog niet of nauwelijks zichtbare Werkelijkheid met hun eigen maar al te zichtbare werkelijkheid hebben zij beleefd en bezongen in zulke afmetingen, dat hun verhaal er tot veel meer dan een nationaal epos door is geworden. Het zingt nog tot vandaag toe voort van een gerechtigheid die onder alle volkeren wil gehoord en gehoorzaamd: "Laat mijn volk, mijn ménsenvolk, (uit)trekken!"' Tot zover Kroon. In dit jaar, niet het Luther-, maar het Martin Luther Kingjaar is die tekst razend actueel. Laat mijn volk gaan, mijn Jezidivolk, mijn Palestijnse volk, mijn Syrische volk, mijn Koerdische volk, mijn Rohingyaavolk, mijn Kachinvolk, al mijn onderdrukte volkeren. Laat hen in vrijheid gaan en laat hen in vrede leven. Dat wij daaraan meewerken. Moge dat waar worden.

Het staat me bij dat Huub Oosterhuis in 1984 het lied 'De wijze woorden', dat we nu gaan zingen, heeft opgedragen aan Kleijs Kroon.

Literatuur

Stevo Akkerman: <https://www.trouw.nl/opinie/onze-vrijheid-dreigt-een-permanent-geopende-vrije-markt-te-worden~a556f9ac/>

Egyptische vroedvrouwen zie: <https://thetorah.com/the-egyptian-midwives/>

K.H. Kroon, 'Het Godengevecht om de mens', in: *Zoals er gezegd is over de uittocht*, Phoenix bijbelpocket, Zeist 1962, p. 104-105

Dorothee Sölle, *Fantasie en gehoorzaamheid. Toekomst en christelijke ethiek*, Baarn 1979, p. 10-11